

УДК 316.614-053.9:821

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ

Ольга Бакай

аспірантка кафедри соціальної роботи,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна

ORCID 0000-0002-3275-0194

ollinovicova2017@gmail.com

Анотація. У статті дана характеристика соціалізуючої функції художньої літератури; визначено і обґрунтовано місце художньої літератури в педагогічній системі; обґрунтовано поєднання соціальної педагогіки і соціальної роботи із потенціалом художньої літератури у мистецтві соціальної підтримки людини третього покоління. Зазначається, що третій вік має свої специфічні особливості розвитку, що сформувалися під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Автором були узагальнені дослідження з філософії, соціології, педагогіки та соціальної педагогіки і визначено, що саме художня література є тим потужним засобом впливу на представників третього покоління, зокрема на процес соціалізації, підтримки осіб похилого віку. Аналіз теорії і практики соціалізації людей третього покоління дозволив автору окреслити суперечності між педагогічним потенціалом творів художньої літератури та недостатнім її використанням у процесі соціалізації людей похилого віку.

Ключові слова: соціалізація; соціальна педагогіка; соціальна робота; художня література.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних соціокультурних умовах перед представниками старшого покоління постає проблема пристосування і прийняття норм і вимог, які не співпадають з цінностями, притаманними людям похилого віку, сформованими на попередніх етапах соціалізації цього покоління.

Проблема вторинної соціалізації людей третього покоління досліджується нами для розуміння соціально-педагогічної підтримки цієї категорії і має бути спрямована на формування самовизначення у виборі позитивної стратегії старіння, подолання проявів вікової кризи, що зумовлено необхідністю системного розгляду феномену розвитку людської особистості, особливо в нових соціально-економічних умовах, вивчення його особливостей і закономірностей.

Соціалізація – це складний і тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, його активної взаємодії з оточуючим середовищем. Третій вік має свої специфічні особливості розвитку. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження позитивної стратегії старіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціалізації людей

похилого віку почали активно досліджуватися в галузі соціальної педагогіки лише в останні десятиріччя. Поняття соціалізації вивчається філософією, психологією, соціальною психологією, соціологією, історією, етнографією, педагогікою та лежить в основі розуміння багатьох явищ і процесів, що ведуть до становлення і функціонування особистості як суб'єкта соціальних відносин, визначають особливості її формування та взаємодії із суспільством упродовж усього життя.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчив увагу вчених до психологічних механізмів забезпечення впливовості художніх творів. Це праці А. Виноградової, Л. Гуревич, О. Кисельова, Є. Лукіна, С. Славіної, Л. Фесенко, О. Ушакової. Це, зокрема, інтерес до тематики творів художньої літератури, особливостей сприймання художніх творів як складного розумово-емоційного процесу, що знайшло відтворення в роботах А. Богуш, Л. Виготського, О. Запорожця, Н. Карпинської, Л. Славіної, С. Чемортан.

Теоретичний базис дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців різних часів, присвячені вивченню впливу середовища на процес соціалізації людини. Це роботи Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Г. Гоббс, Н. Голованової, Дж. Дьюї, І. Зверєва, А. Капської, Дж. Локка, А. Мудрик, М. Новікова, Т. Парсонса, І. Рогальської.

Особливості соціально-психологічного впливу мистецтва на особистість розглядали: Р. Арнхейм, Л. Виготський, М. Дроздова, В. Семенов, С. Флегонтова та ін.; педагогічний та соціально-педагогічний аспекти використання мистецтва як засобу підтримки соціалізації особистості обґрунтовували: Н. Єрмак, І. Зверєва, Л. Коваль, С. Хлебик, О. Хендрик, Ю. Фохт-Бабушкін та ін.; особливості соціалізації людей похилого віку в умовах різних соціумів аналізували: М. Житинська, Т. Коленіченко, Н. Ліфарєва, А. Мокряк, О. Новікова, А. Рижанова, А. Тадаєва й ін. Особливості процесу соціалізації в умовах інформаційного суспільства досліджували Г. Лактіонова, П. Плотніков, А. Рижанова, С. Савченко, Н. Гавриш, Н. Лавриченко, Р. Вайнола, Н. Заверіко, І. Зверєва, Л. Міщик, В. Оржеховська, А. Капська.

Вивчення дії соціально-педагогічних механізмів соціалізації засобами художньої літератури на соціальний розвиток представників третього покоління в умовах інформаційного суспільства досліджено недостатньо. Також відсутня розроблена, теоретично обґрунтована система організації соціалізації цієї групи.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Отже, метою статті є спроба розкрити роль художньої літератури у підтримці соціалізації людей похилого віку.

Результати дослідження. Процес соціалізації пов'язаний із системою

інформаційних обмінів між членами суспільства. Задоволення інформаційних потреб забезпечує певний рівень соціалізації, формує основні властивості особистості, що відображається в рівні життєдіяльності особи в суспільстві. З точки зору соціального функціонування інформаційна діяльність розглядається як процес розвитку системи зв'язків у сучасному суспільстві, що забезпечує еволюцію суспільства й людини. В нашому випадку, – це перехід у похилий вік. Зміна соціальних ролей, придбання нових статусів, відмова від колишніх звичок, оточення, зміна звичного образу життя, тобто два етапи: десоціалізація і ресоціалізація.

Соціалізація людей похилого віку в умовах інформаційного суспільства ускладнилася з появою нового виду соціальної реальності – віртуальної. Електронні інформаційні технології внесли якісно нову специфіку в процеси ефективної соціалізації представників похилого віку. В умовах глобальної інформатизації неможливо уявити сучасне суспільство без новітніх інформаційно-комунікативних технологій, які надають можливості входження до сучасного інформаційного простору з метою накопичення, аналізу, обміну вже існуючої інформації та створення нової. Комунікаційні засоби стають одним з найпотужніших інструментів формування інтересів, потреб, поглядів, впливу на світогляд особистості.

На початку ХХІ ст. відбулася криза світоглядних установок, формування та реалізація у різних сферах духовної культури нового розуміння раціональності, коли свідомість у процесі осмислення дійсності постійно наштовхується на ситуації своєї заглибленості в саму цю дійсність, відчуває залежність від соціальних обставин, які багато в чому визначають установки пізнання, його ціннісні та цільові орієнтації.

Поряд із дисциплінарними дослідженнями на передній план усе більше висуваються міждисциплінарні та проблемно-орієнтовані форми дослідницької й освітньої діяльності. Життя людини в інтелектуальному, інформаційно насиченому середовищі, створюваному в процесі розвитку інформаційної інфраструктури суспільства, породжує нові можливості для її освіти протягом усього життя. Використання цих можливостей вимагає створення принципово нової освітньої системи. Це можливо тільки на шляху гуманізації освіти й виховання людини нового мислення. Освіта і виховання є основним шляхом перебудови людського мислення й моралі.

Вторинну соціалізацію можна визначити як процес входження вже соціалізованої людини до нових рівнів суспільства. Дослідники виділяють етапи вторинної соціалізації, зумовлені віком і відношенням до трудової діяльності: трудовий (період зрілості людини) і після працездатний (Ліфарєва, 2013). Другий

характеризується прагненням до збереження соціальних зв'язків, але набуває нових соціальних статусів, змін звичайного способу життя, здобуттям нового оточення.

Специфічні особливості людини третього віку зумовлені впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників, тому, на нашу думку, варто застосовувати ефективні засоби для підтримки фізичного, психологічного, соціального, духовного стану людей похилого віку. Досліджуючи проблему вторинної соціалізації людей похилого віку, варто звернути увагу на художню літературу, яка передусім виступає і соціалізуючим засобом в процесі вікової кризи, адаптації до нових умов. Саме з допомогою творів художньої літератури в людини відбувається соціальна адаптація до нових умов. Художня література має соціалізуючий вплив на представників третього покоління, оскільки допомагає вчитися позитивно жити далі. Підтримка соціалізації людей третього покоління засобами художньої літератури, за нашим переконанням, буде сприяти адаптації, інтеграції в нові соціокультурні умови.

Аналіз теорії і практики соціалізації людей третього покоління засобами художньої літератури дозволив окреслити *суперечності* між:

- об'єктивною суспільною необхідністю в соціалізованості людей третього покоління засобами художньої літератури та наявним низьким її рівнем у людей похилого віку;
- педагогічним потенціалом творів художньої літератури та недостатнім її використанням у процесі соціалізації людей похилого віку;
- розумінням необхідності цілеспрямованої, системної діяльності із забезпечення соціалізації засобами художньої літератури й відсутністю розробленої, теоретично обґрунтованої системи її організації в умовах Університету третього покоління.

Специфічні прояви старіння у похилому віці не можуть проявлятися однорідно. Науковці виділяють три підгрупи: похилий вік (60-74 роки), старечий вік (75-90 років), довголіття (старше 90 років). Згідно з темою нашого дослідження ми будемо розглядати соціалізацію людини на етапі з 60 до 74 років.

Варто зазначити, що людям похилого віку складно адаптуватися та інтегруватися в сучасне інформаційне суспільство. Це може звужувати соціальні, комунікативні, культурні зв'язки й обмежує можливості саморозвитку та самореалізації цієї вікової групи населення. Люди похилого віку виступають найбільш вразливою категорією з погляду адаптації до сучасного інформаційного середовища. Для того щоб допомогти людям похилого віку впоратися з їхньою віковою та соціальною кризою, необхідно знати, які проблеми вони мають у цей період, як змінюються цінності, норми,

самосприйняття, ритм життя. Представникам третього покоління притаманне підвищення рівня занепокоєння, тривожності, і посилення таких рис, як недовірливість, неуживливість, дратівливість. Також змінюється емоційно-вольова сфера особистості: знижується ініціативність, зростає пасивність. У багатьох людей похилого віку спостерігаються і позитивні зміни, з'являється умиротворення, осмислення цінностей у житті, переоцінка своїх можливостей.

Аналіз теоретичних досліджень дозволяє виокремити кілька форм, у яких здійснюється адаптація:

- акомодатії, тобто повного підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу;
- конформізму, тобто вимушеного підпорядкування вимогам середовища;
- асиміляції або свідомого й добровільного прийняття норм та цінностей середовища на основі особистої солідарності з ними (Семашко, 2003).

За переконанням О. Безпалько (2009), при пасивній адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси для пристосування в соціальному середовищі. Через це при зустрічі індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як результат низької адаптації може формуватися соціальна дезадаптація, що виявляється в різних формах девіантної поведінки. Активна адаптація, на думку Н. Ліфарєвої (2013), як процес, спрямований на збереження особистості, передбачає її якісні зміни, може бути засобом водночас збереження і змін людини в нових умовах.

Одним із факторів, що визначають ступінь благополуччя соціалізації літніх людей на макрорівні, безумовно, є система державних заходів соціального спрямування щодо осіб старшого віку. В даний час держава приділяє велику увагу розвитку формальних інститутів, до яких належать комплексні центри соціального обслуговування, будинки для людей похилого віку, головною функцією яких є допомога, підтримка та соціалізація людей старшого віку. У соціальній роботі з людьми похилого віку використовуються різні форми і методи, наприклад, соціальне забезпечення та обслуговування, соціальне піклування, термінова соціальна допомога, соціальна допомога вдома, медико-соціальна психологічна допомога.

Другим чинником, значимим у похилому віці, є сім'я, близьке оточення (мезорівень), які становлять неформальні інститути соціалізації. Фактор сімейності визначає рівень психологічної комфортності людей похилого віку, а найчастіше й рівень матеріального благополуччя.

На соціалізацію людей старшого віку також впливають соціально-побутові

фактори (наявність квартири чи кімнати, благоустрій житла, близькість медичних та побутових установ тощо). Основа буття і мислення людини кінця ХХ – початку ХХІ століть – діалог, полілог із найголовніших, вічних проблем буття. Це всезагальний спосіб засвоєння духовно-ціннісних основ життя, форма пошуку самого себе у світі загальнолюдських цінностей: істини, добра, щастя. Разом із тим, це і спосіб пізнання світу, і спосіб самовираження, самоздійснення.

А художня література, як відомо, – це світосприйняття у словесних образах. Вона безпосередньо пов'язана зі світосприйняттям людини. Кожний художній твір містить велику кількість моральних проблем, які так чи інакше ставляться в творі. Питання-проблеми, що служать ядром комунікації, можна сформулювати таким чином, щоб: а) питання було для людини похилого віку жагучим, актуальним, особисто значущим; б) було по можливості спрямовано не взагалі до представників третього покоління, а саме до певної групи або навіть до конкретної особи; в) відповідь на нього, вирішення проблеми, яка міститься в питанні, вимагали ретельного вивчення твору і додаткової літератури, ознайомлення з історією створення цього твору і з творчістю автора.

Останнім часом художня література перебуває в епіцентрі різноманітних технологічних, культурних, інформаційних змін: мультимедійні можливості, інтерактивність, гіпертекстуальність значно розширюють її загальний комунікаційний простір; з іншого боку, тривають дискусії щодо функціональності, «живучості», стабільності літературного досвіду, естетичних цінностей чи здатності передавати знакові явища соціальної пам'яті традиційними шляхами художнього слова.

Особливу роль художньої літератури – провідну серед різних видів мистецтва вказували і філософи, і соціологи, і педагоги. Варто навести слова відомого соціолога О. Семашко (2003): «Широко вживане в радянські часи поняття-зрощення «література і мистецтво» відображало усталене провідне значення художньої літератури в системі мистецтв, її літературоцентристське домінування і разом з тим – особливе значення як літературної основи (у виставах, сценаріях, лібрето, радіо- і телевізійних композиціях та ін.) для розвитку музики, театру, кіно, для функціонування різних мистецтв на телебаченні та радіо... Художня література значною мірою закладала внутрішній духовний стрижень суспільства, ансамблево «пульсуючи» в різних видах мистецтва».

В сучасних соціокультурних умовах художня література активно бере участь в соціально-комунікаційних процесах. Як важливе соціально-комунікаційне явище вона активно впливає на свідомість людей, відтворює в своєму змісті процеси суспільної практики, але й істотно впливає на неї.

Соціально-комунікаційний простір, в якому література відіграє значну роль, відтворює глибинні духовні основи людського буття. В тексті твору художньої літератури втілена багатогранна картина часу, визначаються важливі соціальні проблеми суспільства та їх вирішення через трансляцію смислів у комунікаційному просторі.

Читання художнього тексту потенційно містить у собі функцію спілкування особистостей, яке порушує теми, закриті в інших сферах комунікації. Тим самим воно розкриває дух особистості, нації, епохи. Життя – текст, світ – бібліотека, людина – Інтерпретатор: цими борхесівськими метафорами у ХХ столітті описувався простір гуманітарної науки, яка задекларувала й зчинила «лінгвістичний поворот інтелектуальної думки».

Сьогодні поступ науки позначений іншими візіями. І луманівське: «соціальна система складається не з людей, а з комунікацій» свідчить про ствердження комунікаційної парадигми, яка вбирає у себе і онтологію тексту, і онтологію комунікантів, і саму комунікацію як процес, у якому ця онтологія здійснюється. Репрезентація художньої літератури як засобу соціалізації уможливується баченням цього феномену у новітніх актуальних контекстах, зокрема, література – транслятор духовних цінностей, література – «медіум» уяви, художній твір – перформативне висловлення.

Літературний твір, по-перше, науковці розглядають як модель дійсності, а по-друге – як небувалу реальність. Тож представлений у літературному творі художній світ може бути максимально наближеним до реального, а може максимально відрізнятись від нього – бути фантастичним, містичним, міфічним. Крім того, література передає від однієї людини до іншої певні ідеї, певну інформацію. Тобто, дослідники переконані, що мистецтво має не тільки моделюючий чи творчий, а й семіотичний характер, оскільки служить для передачі інформації.

Художня література породжує у читача особливу форму інтелектуальної і духовної діяльності – внутрішнє мовлення (внутрішній діалог). Особливе місце займає і текстове поле на рідній мові, яке сприяє розвитку соціальної пам'яті на документній основі. У процесі взаємодії з книгою читач вступає в складний процес соціальної адаптації, залучаючись до цінностей культури і до всіх аспектів соціальної комунікації. І це має відношення не тільки до молоді. Представники старшого покоління через твори художньої літератури також засвоюють світ, вчаться взаємодіяти, спостерігати, переживати, страждати разом із героями творів. Педагогічний потенціал художньої літератури давно відомий, але надзвичайну роль у пристосуванні до нової реальності вона відіграє для людей третього покоління. І особливо значущим є розгляд текстів художньої

літератури як способу моделювання сфери людських цінностей, які служать одержанню специфічної пізнавально-оціночної інформації, її збереженню і передачі за допомогою цілого ряду систем образних знаків, адекватному втіленню результатів роботи абстрактного мислення, спрямованих на соціалізацію людини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що на успішну соціалізацію впливають політичні та економічні чинники, які регулюються державою, соціально-індивідуальні фактори, які залежать від самої людини та її життєвого шляху, та соціокультурні фактори, зокрема, читання творів художньої літератури, що мають найбільший педагогічний вплив на людей у літньому віці та широкий спектр подальшого розвитку. Подальше дослідження в цьому напрямі буде полягати у теоретичній розробці системи соціалізації людей третього покоління засобами художньої літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько, О. В. (2009). *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб.* Київ, Україна: Центр навчальної літератури.
2. Біличенко, О. Л. (2012). Соціальне функціонування масової літератури в загальній системі текстів. *Вісник Книжкової палати*. 11. 45–49.
3. Біличенко, О. Л. (2012). Місце художньої літератури в системі соціально-комунікаційної культури суспільства. *Світ соціальних комунікацій*. К. : КиМУ, ДонМУ, 8. 1–13.
4. Ліфарєва, Н. В. (2013). Вторинна соціалізація людей похилого віку як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля*. Серія 6. Педагогіка і психологія. 2. 28 – 34.
5. Семашко, О. М. (2003). *Соціологія мистецтва*. Київ, Україна: ДАКККіМ.
6. Харченко С. Я. (Ред.). (2016). *Теоретико-методичні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*. Слов'янськ, Україна : Вид-во Б. І. Маторіна.
7. Шевченко Г. П. (Ред.). (2013). *Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія*. Луганськ, Україна: НОУЛІДЖ.

PEDAGOGICAL POTENTIAL OF FICTION AS A MEANS OF SOCIALIZATION OF THIRD GENERATION PEOPLE

Olga Bakai

Postgraduate student of the Department of Social Work
SHEI “Donbass State Pedagogical University”,
Sloviansk, Ukraine
ORCID 0000-0002-3275-0194
ollinovicova2017@gmail.com

Abstract. The problem is that socialization is a complex and long process of inclusion of the individual in the system of social ties and relations, his active interaction with the environment. The third age has its own specific features of development. In our study, we rely on the work of domestic

and foreign scientists of different times, devoted to the study of the impact of the environment on the process of human socialization. These are the works of T. Alekseenko, O. Bezpalko, G. Hobbes, N. Golovanova, J. Dewey, A. Kapskaya, J. Locke, A. Mudryk, T. Parsons, I. Rogalskaya.

The subject of research – the conditions of socialization of third generation people by means of fiction. The topic of our study is the socialization of third generation people. The aim of the article is to try to reveal the role of fiction in supporting the socialization of the elderly. The author explores the problem of secondary socialization of the elderly and draws attention to fiction, which is primarily a socializing tool in the age crisis, adaptation to new conditions. It is with the help of works of fiction that a person's social adaptation to new conditions takes place. Fiction has a socializing effect on the third generation, as it helps to learn to live positively. In our opinion, supporting the socialization of the third generation by means of fiction will promote adaptation and integration into new socio-cultural conditions.

The article examines the problem of secondary socialization of the elderly and draws attention to fiction, which is primarily a socializing tool in the age crisis, adaptation to new conditions. It is with the help of works of fiction that a person's social adaptation takes place. Fiction has a socializing effect on the third generation, as it helps to learn to live positively. In our opinion, supporting the socialization of the third generation by means of fiction will promote adaptation and integration into new socio-cultural conditions. The author argues that in the process of interaction with the book the reader enters into a complex process of social adaptation, engaging in cultural values and all aspects of social communication. The article states that successful socialization is influenced by political and economic factors regulated by the state, socio-individual factors that depend on the person and his life path, and socio-cultural factors. However, reading works of fiction has the greatest pedagogical impact on the elderly and a wide range of further development.

Key words: socialization; social pedagogy; social work; Fiction.

REFERENCES

1. Bezpalko, O. V. (2009). *Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari* [Social pedagogy: schemes, tables, comments]. Kyiv, Ukraine: Center for Educational Literature. [in Ukrainian].
2. Bilychenko, O. L. (2012). Sotsialne funktsionuvannia masovoi literatury v zahalnoi systemi tekstiv. [Social functioning of mass literature in the general system of texts]. *Bulletin of the Book Chamber*, 11, 45–49. [in Ukrainian].
3. Bilychenko, O. L. (2012). Mistse khudozhnoi literatury v systemi sotsialno-komunikatsiinoi kultury suspilstva. Svit sotsialnykh komunikatsii. [The place of fiction in the system of social and communication culture of society]. *The world of social communications*, 8, 1–13. [in Ukrainian].
4. Lifarieva, N. V. (2013). Vtorynna sotsializatsiia liudei pokhyloho viku yak sotsialno-pedahohichna problema. [Secondary socialization of the elderly as a socio-pedagogical problem]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University Alfred Nobel. Series 6. Pedagogy and psychology*, 2, 28–34. [in Ukrainian].
5. Semashko, O. M. (2003). *Sotsiolohiia mystetstva* [Sociology of art]. Kyiv, Ukraine: DAKKKiM. [in Ukrainian].
6. Kharchenko, S. Ya. (Ed.). (2016). *Teoretyko-metodychni problemy sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty* [Theoretical and methodological problems of social pedagogy and social work]. Slovyansk, Ukraine: BI Matorin Publishing House. [in Ukrainian].
7. Shevchenko, G. P. (Ed.). (2013). *Dukhovno-kulturni tsinnosti vykhovannia Liudyny* [Spiritual and cultural values of human education]. Luhansk, Ukraine: NULAGE. [in Ukrainian].

Матеріали надійшли до редакції 16.04.2022 р.